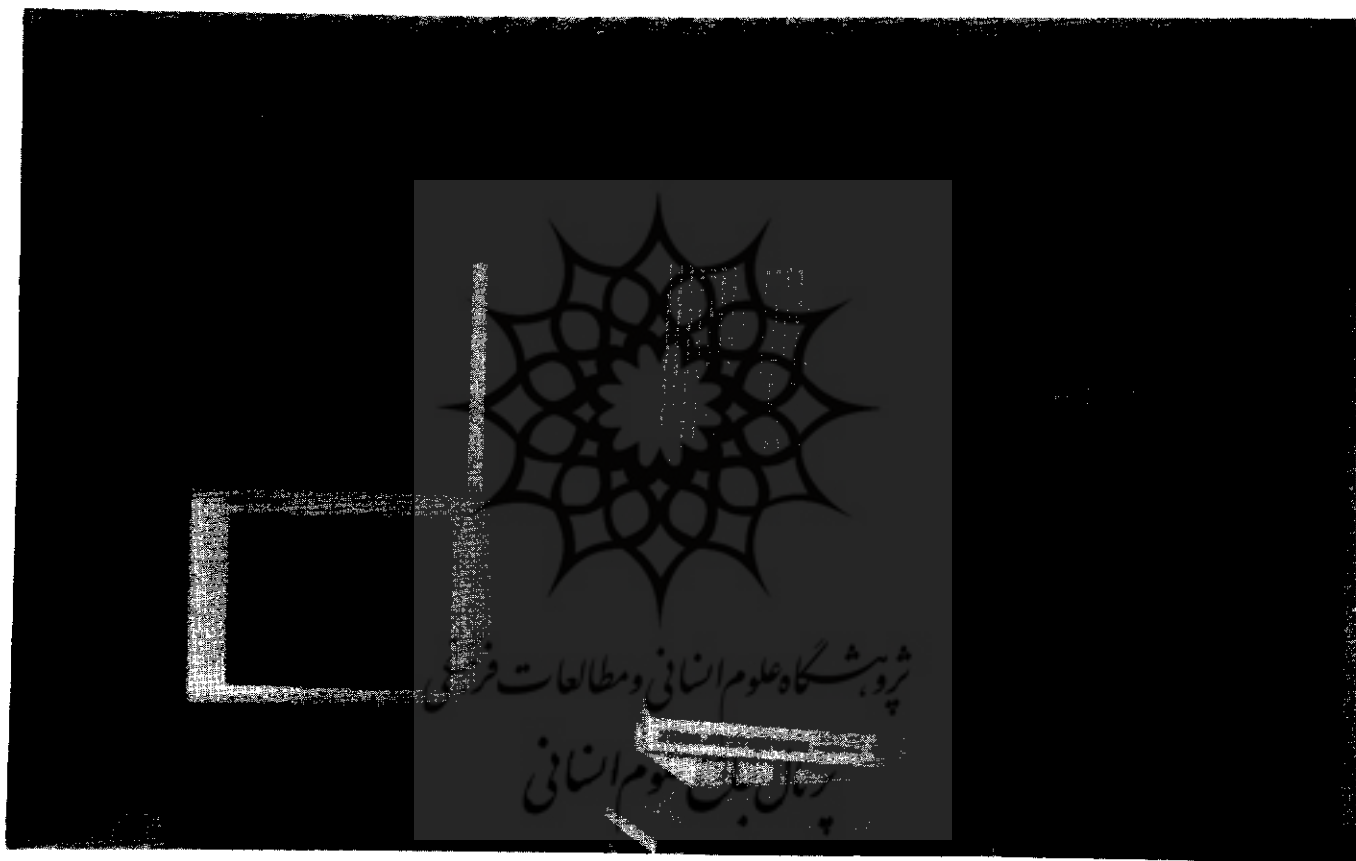

نظریه‌ای در مجموعه‌سازی

دنيس، پ، کاریگان
ترجمه: نجلا حریری
دانشجوی دکتری کتابداری

مقدمه

دلار بوده است. چرا جامعه چنین مبلغ گزافی را به کتابخانه‌ها اختصاص می‌دهد؟ و مهم‌تر از آن چرا کتابخانه‌ها تأسیس می‌شوند؟ پاسخ به این دو سؤال ساده است: کتابخانه‌ها متضمن ایجاد منافع هستند (۲). از آنجا که کتابخانه‌ها به خاطر منافع که دارند تأسیس و حمایت می‌شوند، مجموعه‌سازی عملکردی مهم در کتابخانه است (۳). مجموعه کتابخانه باید به عنوان یک سرمایه‌گذاری در نظر گرفته شود و از دیدگاه منافی که می‌رساند به آن نگریسته شود (۴). سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا کل منافی که از یک

براساس اطلاعات ارائه شده در سالنامه Bowker، در سال ۹۲-۱۹۹۱ کتابخانه‌های دانشگاهی، عمومی، تخصصی و ملی در امریکا و کانادا بیش از ۲/۲۶ میلیارد دلار برای منابع خود هزینه کرده‌اند (۱). درصد بودجه اختصاص یافته به منابع در انواع کتابخانه‌ها متفاوت است، با این حال اگر در تمام کتابخانه‌هایی که اطلاعات Bowker از آنها بدست آمده، هزینه گردآوری به طور متوسط ۲۵٪ از کل هزینه اداره کتابخانه‌ها باشد، هزینه اداره کتابخانه‌ها در آن سال متجاوز از ۹ میلیارد

آکسفورد تعریف‌های مشابهی از نظریه ارائه می‌دهند. واژه‌نامه وبستر نظریه را چنین تعریف می‌کند: عقیده، سیاست یا روندی که پیشنهاد می‌شود یا به عنوان اصل دنبال می‌شود؛ اصول یک طرح یا عمل. تعریف واژه‌نامه آکسفورد از نظریه چنین است: تصور یا طرحی ذهنی از آنچه که باید انجام شود یا از نحوه انجام آن؛ بیانی نظام‌مند از قوانین و اصولی که باید دنبال شود.

رابطه بین دو عبارت مجموعه‌سازی و مدیریت مجموعه بحث‌های زیادی برانگیخته، ولی توافقی عمومی در مورد آنها حاصل نگردیده است. به عقیده عده‌ای این دو عبارت مترادف‌اند (۱۱) و به قول عده‌ای مترادف نیستند و مجموعه‌سازی دارای مفهوم وسیع‌تری است (۱۲). عده‌ای نیز معتقدند مدیریت مجموعه مفهوم وسیع‌تری دارد (۱۳). از نظر نویسنده این مقاله دو عبارت فوق مترادف نیستند و هیچکدام از آنها دیگری را شامل نمی‌شود؛ بلکه فعالیت‌هایی متفاوت و مکمل یکدیگر هستند. فعالیت‌های مربوط به مدیریت مجموعه، شرایط استفاده مراجعه‌کننده را از مجموعه فراهم می‌سازند؛ از این رو بهره‌وری و بازگشت سرمایه را در مجموعه تحت تأثیر قرار می‌دهند. ولی فعالیت‌های مربوط به مجموعه‌سازی تولید مجموعه کرده، سرمایه‌گذاری را معین می‌کنند، در نتیجه از نظر اهمیت به فعالیت‌های مربوط به مدیریت مجموعه و سایر فعالیت‌های کتابخانه پیشی می‌گیرند. به سخن دیگر، از آنجا که فلسفه وجودی کتابخانه‌ها وجود منافع آنهاست که این منافع نیز در اساس از مجموعه‌ها حاصل می‌شود، فعالیت‌های مختلفی که در کتابخانه‌ها انجام می‌گیرد اعم از مجموعه‌سازی، مدیریت مجموعه، فهرست‌نویسی و مرجع در سلسله مراتبی از اهمیت قرار می‌گیرند. مجموعه‌سازی در رأس این سلسله مراتب است. البته این سخن بدین معنی نیست که سایر فعالیت‌های کتابخانه تأثیری در بهره‌وری ندارند. در پاره‌ای شرایط برای افزایش بهره‌وری آنچه که لازم است یک مجموعه بزرگ نیست، بلکه توجه به کیفیت سایر فعالیت‌ها و خدمات است (۱۴).

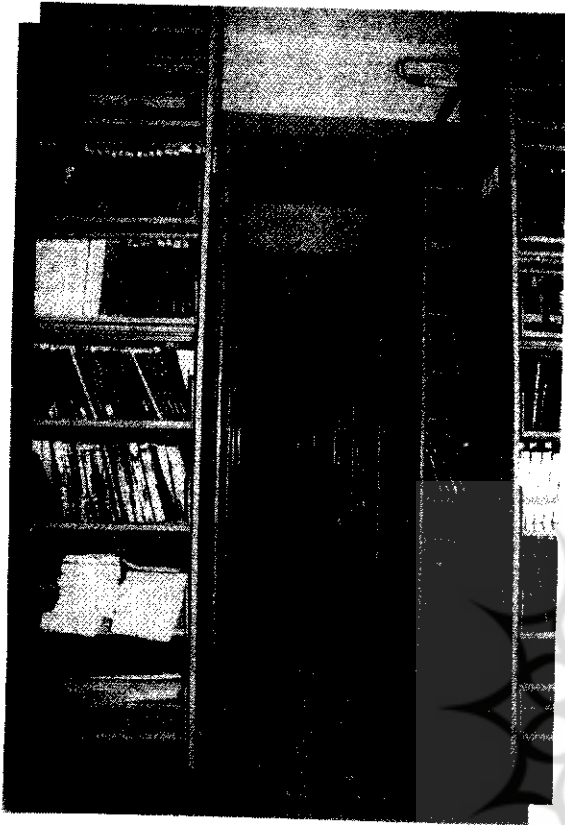
جامعه، و منافعی که از کتابخانه حاصل می‌شود
در سال ۱۸۵۲ جرج تیکنور^۲ همکاران خود را در هیأت امانت کتابخانه عمومی بوستون تشویق به قبول توصیه خود

مجموعه کتابخانه حاصل می‌شود و همان بازگشت سرمایه است، هزینه‌ای را که صرف آن مجموعه شده است توجیه می‌نماید؟ مجموعه‌سازی بیش از هر عملکرد دیگری تعیین‌کننده بهره‌وری در کتابخانه است. در این مقاله نویسنده، مجموعه‌سازی را عملکردی اساسی می‌داند و تعریفی برای آن ارائه می‌دهد که متفاوت از تعریفی است که معمولاً به آن برخورده‌ایم. مخاطبین اصلی مقاله کتابخانه‌های دانشگاهی و عمومی هستند، ولی نظرات مطرح شده، در مورد انواع کتابخانه‌ها می‌تواند کاربرد داشته باشد.

کتابخانه تأسیس می‌شود زیرا متضمن ایجاد منافی است و این منافع اساساً از مجموعه منابع کتابخانه حاصل می‌شوند. کتابخانه و مجموعه آن چنان پیوسته به نظر می‌رسند که مفهوم واحدی را می‌رسانند (۵). با توجه به این موقعیت مهم مجموعه‌ها، نویسنده امیدوار است رؤسای کتابخانه‌ها و هیأت امانت کتابخانه‌های عمومی را بر آن دارد که ببینند آیا بهره‌وری در مجموعه‌های آنها کافی است و با سرمایه‌گذاری هنگفتی که شده تناسب دارد یا نه؟

مجموعه‌سازی نیازمند نظریه است (۶). و اهمیت مجموعه‌سازی نظریه پردازی در مورد آن را ایجاب می‌کند. نظریه و فرآیند انتخاب قبلاً توسط دیگران مورد بحث قرار گرفته است (۷). نظریه‌ای که در این مقاله مطرح می‌شود نه با انتخاب بلکه با چارچوبی که انتخاب در آن صورت می‌گیرد سروکار دارد. چندی قبل "ادلمن"^۱ تمایز مهم میان مجموعه‌سازی، انتخاب و گردآوری را بیان کرد و اظهار داشت که سلسله مراتب تشخیصی میان این عبارتها وجود دارد (۸). نظریه مطرح شده در این مقاله با اولین سطح مورد نظر ادلمن یعنی با مجموعه‌سازی سروکار دارد (۹).

نظریه ممکن است به صورت استقرایی استدلال گردد. یعنی پس از آزمودن مواردی جزئی به یک اصل کلی منجر گردد و نیز ممکن است صورت قاعده و قانون داشته باشد یعنی نحوه عملکرد در مورد چیزی را توصیه کند (۱۰). بنابراین نظریه بسته به هدف خود ممکن است توضیحی یا راه‌نما باشد. نظریه مطرح شده در این مقاله از نوع دوم است و قصد ندارد توضیح دهد که مجموعه‌سازی چگونه صورت می‌گیرد، بلکه می‌خواهد بگوید مجموعه‌سازی چگونه باید باشد. سومین واژه‌نامه بین‌المللی وبستر و واژه‌نامه انگلیسی

مبنی بر تهیه کتابهای باارزش زمان خود نمود و اظهار داشت که نتیجه مطلوب چنین کاری (کنار گذاشتن بسیاری از کتابهای ضعیف و بی‌محتوا که به وفور تهیه می‌شد) ارزش هزینه‌اش را خواهد داشت و این کار در مقایسه با منافی که دارد پرخرج نیست (۱۵) در همان تاریخ دانشگاه راجرز^۳ جهت تأمین امکانات اندازه‌گیری هزینه‌ها، طبقه‌بندی منافع و سنجش منافع حاصل از فعالیتهای گوناگون کتابخانه، اعتباراتی به شورای منافع کتابخانه‌ها دریافت کرد (۱۶). چنین اشاراتی به کتابخانه‌ها و منافی که آنها تأمین می‌کنند، فراوان مطرح شده است (۱۷).

منافی که کتابخانه‌ها می‌توانند تأمین کنند در دو دسته وسیع قرار می‌گیرند: منافی که مستقیماً به استفاده‌کنندگان در مجموعه تعلق می‌گیرد و منافی که به طور غیرمستقیم به افرادی که استفاده‌کننده کتابخانه نیستند، می‌رسد (۱۸). منافع حاصل به اندازه‌ی نوع و تعدد استفاده‌کنندگان از کتابخانه، متنوع است. فردی که به واسطه‌ی امانت‌گرفتن منابعی از کتابخانه دانشکده کشاورزی دانشگاه ایالتی قادر می‌شود از گلهای رز خود مراقبت بهتری بعمل آورد در واقع از کتابخانه بهره برده است (۱۹). آن دانش‌آموز دبیرستان نیز که در نتیجه استفاده از منابعی که در کتابخانه عمومی در دسترس وی بوده، توانسته است مقاله‌ای بهتر بنویسد از منافع کتابخانه برخوردار شده است. جامعه‌ای هم که سطح آگاهی آن از اشعه‌ی رادون به دلایل مطالعه منابعی که در کتابخانه فراهم است، بالا می‌رود، در واقع از کتابخانه بهره می‌برد. وکیلی که تحقیقاتش در کتابخانه دادگستری سبب برنده شدن وی در دعوی مربوط به وجود مواد سمی در منطقه‌ای می‌گردد، در واقع پاره‌ای از منافع بالقوه موجود در مجموعه کتابخانه را برای ساکنین حال و آینده آن منطقه به فعل در می‌آورد. و نیز دانشمندی که با استفاده از مقالات مجلات موجود در کتابخانه مرکز پزشکی دانشگاه پژوهشی انجام می‌دهد و به اطلاعات ما از بیماری ایدز وسعت می‌بخشد همانند مثال بالا سبب می‌شود منافع بالقوه مجموعه کتابخانه به منافی واقعی بدل شوند که در اینجا منافع حاصله شمول جهانی دارد.

مجموعه کتابخانه

مجموعه کتابخانه در واقع یک ثروت است و باید چنین

برداشتی از آن داشت. مری‌لندگراف^۴ از کارکنان کتابخانه عمومی سانفرانسیسکو می‌گوید: این کتابخانه در مقابل مردم سانفرانسیسکو، در اداره‌ی یک مجموعه چند میلیون دلاری که در واقع یک ثروت و سرمایه بی‌نظیر است مسئولیت دارد (۲۰) پژوهشگرانی نیز که در زمینه کتابخانه‌های دانشگاهی مطالعه می‌کنند به هزینه‌های صرف شده در مجموعه‌های عظیم کتابخانه‌های دانشگاهی اشاره می‌کنند (۲۱) سوزان بریتسون^۵ رییس کتابخانه‌های دانشگاه دلویس^۶ می‌گوید: کتابخانه‌های دانشگاهی صدها میلیون دلار برای مجموعه‌های خود سرمایه‌گذاری می‌کنند (۲۲) و نانس جومن^۷ کتابدار کتابخانه عمومی با توجه به کاهش ساعات کار کتابخانه‌های عمومی بریج‌پورت^۸ و کانکتیکات^۹ که اجباراً به دلیل کاهش بودجه روی داده است می‌گوید: این سرمایه عظیم متشکل از ۵۴۰۰۰۰ جلد کتاب، ۱۲۰۰ عنوان مجله و یک مجموعه عظیم از دیسک‌های کامپیوتری بی‌شمار رها شده است زیرا کسی نمی‌تواند جهت استفاده از آنها وارد کتابخانه شود (۲۳).

پیدا کردن جانشینی است که نشان‌دهندهٔ منافع باشد. عده‌ای میزان استفاده از منابع کتابخانه را شاخص منافع می‌دانند. اسکور^{۱۳} پیشنهاد می‌کند که میزان استفاده از کتابخانه به عنوان شاخص حداقل منافی که از خدمات کتابخانه حاصل گردیده در نظر گرفته شود (۲۷). وقتی میزان استفاده چنین نقشی به خود می‌گیرد به سادگی متوجه می‌شویم که استفاده تنها نشان‌دهندهٔ منافع نیست بلکه در واقع شاخص بهره‌وری مجموعهٔ کتابخانه است. به گفتهٔ بریتسون^{۱۴} کتابخانه‌ها صدها میلیون دلار در مجموعه‌های خود سرمایه‌گذاری می‌کنند و بازه این سرمایه‌گذاری همان استفاده از کتابخانه است (۲۸). لانکستر^{۱۵} مسئله را چنین مطرح می‌کند: آشکارترین میزان برای بازه سرمایه‌گذاری در هر منبعی که برای کتابخانه خریداری می‌شود، دفاعی است که آن منبع مورد استفاده قرار می‌گیرد (۲۹).

استفاده البته تنها یک شاخص و نماینده برای منافع حاصل از کتابخانه است و تا زمانی که اندازه‌گیری بهره‌وری کتابخانه به طریق دیگری ممکن نیست، منطقی است که افزایش در استفاده را با افزایش بهره‌وری معادل بدانیم. اسکور می‌گوید: اگر در مورد منافع کتابخانه، فرض کنیم که استفاده، یک مقیاس خام برای سنجش منافع است افزایش استفاده به معنی افزایش منافع و در نتیجه افزایش بهره‌وری خواهد بود (۳۰).

اگر استفاده را شاخص منافع و در نتیجه بهره‌وری بدانیم ممکن است نتیجه‌گیری کنیم که تمام استفاده‌ها از ارزش مساوی برخوردارند و کتابخانه‌ای که مایل است بهره‌وری خود را افزایش دهد باید از هر اقدامی که میزان استفاده را بالا می‌برد صرف‌نظر از ماهیت و عواقب آن فروگذار نکند. این نتیجه‌گیری نادرست است. هر چند که ممکن است برخی استفاده‌ها ارزش یکسانی داشته باشند، یک کتابخانه معمولاً برای برخی استفاده‌ها ارزش بیشتری نسبت به استفاده‌های دیگر قابل است (۳۱). یک کتابخانهٔ دانشگاهی بزرگ استفاده برای پژوهش را ارزشمندتر از مطالعه معمولی می‌داند و ممکن است هیچ تعهدی برای مطالعه عادی نداشته باشد؛ حال آن که یک کتابخانه عمومی برعکس عمل می‌کند. کتابخانه ناچار است به پاره‌ای استفاده‌ها بیش از انواع دیگر بها بدهد، زیرا بعضی استفاده‌ها به هدف کتابخانه نزدیکتر و برخی دورتر و یا

ملاحظهٔ کتابخانه به عنوان یک سرمایه و ثروت دو سؤال مهم را در ذهن مطرح می‌سازد: بازه این سرمایه چیست؟ و آیا این بازه آنقدر هست که چنین سرمایه‌گذاری هنگفتی را توجیه کند؟ بازگشت سرمایه همان منافی است که مراجعه‌کنندگان در اثر استفاده از مجموعه کتابخانه کسب می‌کنند، و کتابخانه تنها زمانی بهره‌وری دارد که منابع موجود در آن مورد استفاده قرار گیرد. بدون استفاده، منافع فقط به صورت بالقوه موجود هستند و این منافع بالقوه تنها زمانی و به اندازه‌ای به منافع واقعی تبدیل می‌شوند که مجموعه کتابخانه مورد استفاده قرار گیرد.

میزان استفاده در کتابخانه‌های مختلف (مثلاً دانشگاهی، عمومی) و در میان کتابخانه‌ها از یک نوع و در میان انواع منابع در یک کتابخانه متفاوت است. ولی آنچه که سرمایه‌گذاری در مجموعه کتابخانه را توجیه می‌کند استفادهٔ کامل است. بوکستین^{۱۶} در همین زمینه می‌گوید: کتابخانه‌ها حداقل از نظر پاره‌ای مواد با همدیگر متفاوتند. تنها در صورت درخواست استفاده‌کنندگان، توانایی ارائه خدمت کتابخانه‌ها، منافع قابل لمسی حاصل خواهد کرد (۲۴).

به عقیده برادوس^{۱۷} انجیل‌گوتنبرگ ممکن است بیش از یک میلیون دلار قیمت داشته باشد، ولی در کتابخانه بی‌ارزش است مگر این که حداقل یک نفر به آن علاقه‌مند گردد. به دور از انسانها منابع کتابخانه ارزشی ندارد (۲۵). بوکلند^{۱۸} می‌گوید: گردآوردن منابع در انتظار استفاده که نقطهٔ مقابل استفادهٔ واقعی از منابع است رقم بالایی از بودجه کتابخانه را صرف می‌کند. به گفته وی در یک کتابخانه دانشگاهی وقتی هزینه منابع به هزینه کارکنان اضافه می‌شود، تهیه منابع برای استفاده احتمالی، دو سوم بودجه کتابخانه را به خود اختصاص می‌دهد (۲۶). واضح است که سرمایه‌گذاری در مجموعه کتابخانه‌ها با این فرض صورت می‌گیرد که امکان استفاده به استفاده واقعی بدل شود و تنها در این صورت است که منافع حاصل می‌گردد.

سنجش بهره‌وری کتابخانه

اهمیت زیاد منافع حاصل از کتابخانه و این که ما قادر به اندازه‌گیری دقیق آن نیستیم، مسئله را مشکل می‌کند. چاره کار،

حتی شاید نامربوط باشند. ایجاد تمایز بین انواع استفاده‌ها اختیاری نبوده بلکه یک مسؤلیت است (۳۲). محدود کردن منابع و تمایز صحیح اساس مجموعه‌سازی است. علت وجودی تمام کتابخانه‌ها همان دلیل کلی یعنی تأمین منافع است ولی هر کتابخانه هدف یا اهدافی دارد و ممکن است این اهداف در کتابخانه‌های مختلف تفاوت زیادی داشته باشند. هدفهای کتابخانه چگونگی تمایز بین انواع استفاده‌ها را مشخص می‌نماید. برای کسانی که خط‌مشی کتابخانه را تهیه می‌کنند ضرورت دارد که اهداف کتابخانه را به روشنی تعریف کنند و سپس ببینند آیا این اهداف تحقق می‌یابد یا نه.

تعریف روشن اهداف، شکل بیان وظیفه کتابخانه را به خود می‌گیرد و این نیز به نوبه خود به بیان خط‌مشی مجموعه‌سازی می‌انجامد؛ و این دو با یکدیگر چگونگی تمایز بین انواع استفاده‌ها در کتابخانه را مطرح می‌سازند. تحقق اهداف از طریق اختصاص بودجه در دو سطح انجام می‌گیرد. سطح نخست عبارت از بودجه کتابخانه به معنای وسیع است (کارکنان، منابع، امکانات) و سطح دوم نحوه بودجه‌بندی در داخل هر بخش می‌باشد.

تبعیض قابل شدن بر علیه یکی از انواع استفاده‌ها مستعکس‌کننده این است که چنین استفاده‌ای در اولویت پایین‌تری قرار دارد و یا شاید حتی میان اهداف کتابخانه و این نوع استفاده عدم تناسب وجود داشته باشد. یک کتابخانه عمومی شاید نوعی از استفاده پیشنهادی مراجعه‌کننده‌اش را تأمین ننماید و نوع دیگری را تأمین کند؛ همان‌طور که پاسنخگویی نیاز به منابع پژوهشی نیست و منابعی دارد که جوابگوی علاقه به مطالعه عادی است. در یک کتابخانه دانشگاهی با همان مراجعه‌کننده با دو نوع پیشنهاد استفاده، قضیه برعکس می‌شود. برای این که راه‌حلی جهت این قضیه همه یا هیچ حاصل شود کتابخانه باید با پاسنخگویی بهتر به یکی از این استفاده‌ها، از طریق داشتن منابع غنی‌تر، بین این دو نوع استفاده تمایز قابل شود.

پیوند مجموعه‌ها و مراجعه‌کنندگان

از آنجا که کتابخانه‌ها برای تأمین منافع جامعه تأسیس می‌شوند و زمانی این منافع حاصل می‌شود که استفاده از مجموعه صورت پذیرد، کلیه منافع کتابخانه یعنی بازده سرمایه

مجموعه‌ها به میزان قابل توجهی تحت تأثیر درجه پاسنخگویی مجموعه کتابخانه به نیازها و علایق مراجعه‌کنندگان قرار دارد (۳۳). برادوس این نکته مهم را چنین بیان می‌کند: دنیای منابع بالقوه کتابخانه صحنه وسیعی برای اکتشاف است. با آگاهی از وسعت آن این سؤال مطرح می‌شود: از بین تمام کتابها و سایر منابع موجود کدامها برای یک کتابخانه بهترین هستند؟ این سؤال دقیقاً مثل این نیست که پرسیم بهترین کتابها کدامها هستند؟ زیرا هر کتابخانه با مراجعین خاص خود سروکار دارد و مسئله اصلی انتخاب منابعی است که برای این مراجعین بهترین باشد. انتخاب با دستگاه مکنده انجام نمی‌گیرد بلکه توسط یک متخصص انجام می‌شود. متخصصی که با این سؤال دست به گریبان است که چه کتابها یا موادی بیشتر مورد نیاز گروه خاصی از خوانندگان است (۳۴).

به همان میزانی که مسؤلین مجموعه‌سازی این مسئله اساسی را بهتر حل کنند (یعنی انتخاب منابعی که بیشترین نیاز گروه خاصی از مراجعه‌کنندگان است)، پیوند بین مجموعه و مراجعه‌کنندگان بهتر خواهد بود. در چنین شرایطی استفاده از مجموعه و منافع حاصل از آن، سرمایه‌گذاری در مجموعه را توجیه می‌نماید. نتیجه معکوس نیز ممکن است حاصل شود: بدلیل پیوند ضعیف بین مجموعه و مراجعه‌کنندگان، استفاده از کتابخانه کم شده، منافع حاصله سرمایه‌گذاری در مجموعه را توجیه نمی‌نماید. داوری در مورد کافی بودن استفاده از کتابخانه و منافع آن از مسؤلیت‌های اساسی رؤسای کتابخانه‌ها و هیأت امناء کتابخانه‌های عمومی است.

مجموعه‌سازی فرآیندی است که از طریق آن بودجه محدود کتابخانه به سرمایه‌گذاری در مجموعه کتابخانه اختصاص می‌یابد و استفاده‌کنندگان و جامعه آنها از منافع آن بهره‌مند می‌شوند؛ لیکن وجود منافع به تنهایی کافی نیست. زیرا صرف وجود منافع ما را از میزان تناسب سرمایه‌گذاری و بازده سرمایه آگاه نمی‌کند.

دومین سؤال مهم: آیا بازده کافی است؟

دومین سؤال مهم این است که آیا بازده سرمایه‌گذاری در منابع کتابخانه آقدر هست که میزان سرمایه‌گذاری را توجیه نماید (۳۵). جالب است که این سؤال علی‌رغم اهمیتی که دارد

باید منطقی باشد اهمیت ویژه‌ای دارد. به عبارت ساده‌تر از مقایسه سبب و پرتقال باید اجتناب نمود! مثلاً در یک کتابخانه تحقیقی دانشگاهی استفاده از گردش منابع یک مجموعه خاص ردیف سوم (مواد درسی و آموزشی) به عنوان استاندارد برای داوری در مورد گردش منابع ردیف پنجم (منابع جامع و فراگیر) منطقی نمی‌باشد. هم‌چنین در یک کتابخانه عمومی استفاده از گردش داستانه‌های تخیلی عامه پسند به عنوان استاندارد برای داوری در مورد گردش منابع تاریخی کتابخانه معقول نیست. اما ممکن است استفاده از گردش آثار دولتی به عنوان استاندارد در اندازه‌گیری آثار تاریخی یا بالعکس منطقی باشد. نوع دیگری از تحلیل داخلی یعنی تعیین استفاده نسبی نیز می‌تواند سودمند باشد زیرا امکان مقایسه نقش منبع مورد نظر در گردش کل، با نقش آن در کل مجموعه را فراهم می‌آورد (۴۲).

در بررسی بهره‌وری، استاندارد دیگری نیز باید مطرح گردد: ماهیت کتابخانه و هدفهای تعیین شده برای آن. داوری در مورد گردش آثار تخیلی عامه پسند در یک کتابخانه عمومی از طریق مقایسه آن با گردش آثار تخیلی عامه پسند در یک کتابخانه عمومی دیگر می‌تواند موردی از مقایسه سبب و پرتقال باشد و این در صورتی است که یکی از کتابخانه‌ها نقش کتابخانه منابع عامه پسند را داشته باشد، در حالی که کتابخانه دیگر چنین نباشد (۴۳).

مسئولین کتابخانه‌های دانشگاهی نیز الزاماً باید مانند همکاران خود در کتابخانه‌های عمومی در مورد بهره‌وری بررسی نمایند. زیرا محدودیت امکانات امر انتخاب را ضروری می‌سازد و ضرورت‌گزینش، انتخاب عاقلانه را مطرح می‌سازد (۴۴). کتابخانه‌های دانشگاهی شاید به اندازه کتابخانه‌های عمومی به اندازه‌گیری عملکرد کتابخانه اقدام نکنند ولی شواهدی در دست است که نشانگر علاقه‌مندی آنها به موضوع است (۴۵). با عمیق‌تر شدن شکاف بین امکانات کتابخانه و نیازهای برآورده شده، این علاقه‌مندی افزایش خواهد یافت.

مجموعه‌سازی: وظیفه‌ای حساس

چرا مجموعه‌سازی وظیفه‌ای حساس در کتابخانه است؟ مجموعه‌سازی مسؤل ساخت و ترکیب مجموعه‌هاست. هر

تقریباً هرگز به صورت علمی مطرح نشده بود (۳۶). تا این که اخیراً هیأت امناء کتابخانه انوک پرت بالتیمور^{۱۶} چنین سؤالی را مطرح کرد. بیست‌ویک به یک رأی به خاتمه ریاست آناکوری^{۱۷} داد. ریاست هیأت امناء جیمز اولمر^{۱۸} گفت: هیأت امناء به کارهایی که کتابخانه می‌کند و کارهایی که نمی‌کند توجه کرد و تصمیم به عوض کردن ریاست گرفت. ما متوجه شدیم که نسبت به سایر کتابخانه‌های کشور از امکانات خود استفاده کمتری کرده‌ایم (۳۷). هیأت امناء به گفته اولمر پس از مقایسه عملکرد کتابخانه با عملکرد چند کتابخانه انتخابی دیگر با استفاده از مقیاس‌های خاص برای اندازه‌گیری بازده به چنین نتیجه‌ای رسید (۳۸). و با استفاده از این اطلاعات، هیأت امناء کتابخانه انوک پرت نتیجه گرفت که بازگشت سرمایه ناکافی است.

پاسخ به سؤال کافی بودن بازده نیاز به استفاده از استاندارد یا استانداردهایی منطقی دارد. هیأت امناء کتابخانه انوک پرت عملکرد سایر کتابخانه‌ها را جهت استفاده به عنوان استاندارد مناسب تشخیص داد. ارزشیابی خدمات کتابخانه‌های عمومی و استفاده از مقیاس‌های اندازه‌گیری بهره‌وری در مقالات دهه اخیر بسیار مورد توجه بوده است (۳۹). و با گردآوری سالانه این اطلاعات تلاشهای بیشتری در این زمینه به عمل آمده است (۴۰). با این فرض که انواع کتابخانه‌ها مشابهت کافی با یکدیگر دارند اگر بخواهیم به پرسش بهره‌وری با استفاده از مقیاس‌هایی که کارکرد کلی کتابخانه را می‌سنجد پاسخ دهیم، چنین استانداردهایی مناسب هستند.

وقتی عملکرد سایر کتابخانه‌ها به عنوان استاندارد در نظر گرفته می‌شود، ارزشیابی به صورت خارجی است. تحلیل بهره‌وری باید به صورت داخلی نیز در مورد اجزاء تشکیل دهنده مجموعه‌های کتابخانه انجام گیرد (۴۱).

رقابتی که در مورد تخصیص بودجه و فضا بین اجزاء مجموعه پیش می‌آید، چنین تحلیل داخلی را به همان اندازه از اهمیت برخوردار می‌سازد. اگر ارزشیابی خارجی نشان دهد که بهره‌وری ناکافی است تحلیل داخلی با توجه به اجزاء تشکیل دهنده مجموعه فرد را قادر می‌سازد که تشخیص دهد برداشتن چه گام‌هایی در راستای اهداف کتابخانه برای بالا بردن بهره‌وری مناسب‌تر است.

در تحلیل داخلی توجه به این مسئله که هر استاندارد

سرمایه‌ای صفر است. فرض بر این است و انتظار می‌رود که سطح استفاده از مجموعه، منافع حاصله و بازده سرمایه‌گذاری در مجموعه، رابطه‌ای منطقی با میزان سرمایه‌گذاری خواهد داشت. ولی تضمینی برای این امر وجود ندارد.

آنچه تعیین‌کننده سطح استفاده از مجموعه و منافع حاصله و بازده سرمایه است، ارتباط و تناسب مجموعه با نیازها و علایق استفاده‌کنندگان است. به عبارت دیگر درجه سازگاری بین نیازها و علایق استفاده‌کنندگان از یکسو و ترکیب مجموعه از سوی دیگر عامل اساسی و تعیین‌کننده میزان استفاده، منافع و بازده سرمایه است. چه چیزی درجه این سازگاری و چگونگی ترکیب مجموعه را تعیین می‌کند؟ مهارت مسئولین مجموعه‌سازی در انجام مسؤلیت خویش. به سخن دیگر، آنهایی که مسؤل مجموعه‌سازی هستند به طور غیرمستقیم بازده سرمایه‌گذاری کتابخانه را تعیین می‌کنند و به همین دلیل است که مجموعه‌سازی فعالیتی حساس در کتابخانه است.

چه مجموعه با نیازها و علایق استفاده‌کنندگان هماهنگ‌تر باشد میزان استفاده از مجموعه و در نتیجه بهره‌وری آن بیشتر خواهد بود.

یک میزان معین سرمایه‌گذاری در مجموعه می‌تواند بسته به میزان استفاده از مجموعه سود و بازده متفاوتی داشته باشد که این بازده از میزان ناپیچیزی که سرمایه‌گذاری را توجیه نمی‌کند تا مقادیر بالایی که توجیه‌کننده سرمایه‌گذاری است، نوسان می‌کند. به سخن دیگر، سرمایه‌گذاری در مجموعه مثلاً به میزان X به طور ثابت و خودبخود سبب تولید بازده به میزان Y نخواهد بود؛ بلکه استفاده‌ای که از مجموعه به عمل می‌آید تولیدکننده منافع است که بازگشت سرمایه را تعیین می‌نماید و این زمانی است که مجموعه در معرض ارزشیابی استفاده‌کنندگان قرار گیرد و در مورد بازده سرمایه قضاوت شود. سرمایه‌گذاری در مجموعه با این امید که در آینده از مجموعه استفاده خواهد شد مسئله آفرین است. تا زمانی که استفاده مورد انتظار تبدیل به استفاده واقعی نشده بازده چنین

مقایسه با منابع بیشتر ولی خوب انتخاب نشده بازده بیشتری دارند.

هزینه‌های غیرمستقیم نگهداری مجموعه نیز باید در نظر گرفته شود. افزایش هزینه کارکنان و تسهیلات جهت فراهم کردن امکان افزایش ساعت کارکرد کتابخانه ممکن است بهره‌وری مجموعه را افزایش دهد. همان‌طور که افزایش هزینه روابط عمومی جهت جذب مردم برای استفاده از کتابخانه ممکن است چنین نتیجه‌ای داشته باشد. افزایش هزینه فهرست‌نویسی برای کاستن از زمان بین دریافت یک عنوان و دسترس‌پذیری آن برای استفاده‌کنندگان نیز ممکن است به افزایش بهره‌وری بیانجامد.

مسئله مهم این است که مسئولین امور در کتابخانه‌ها، رؤسا و هیأت‌امناء کتابخانه‌های عمومی نسبت به جایگاه مجموعه‌ها در کتابخانه‌ها و نقش حساس مجموعه‌سازی آگاه باشند و مهم این است که آنها به تعهد خود نسبت به اندیشیدن به سرمایه‌گذاری در مجموعه‌ها، تأمین حداکثر منافع برای استفاده‌کنندگان و کل جامعه و نیز بهره‌وری توجه و حساسیت داشته باشند که بیش از این پرداختی به موضوع در مجال این مقاله نمی‌گنجد.

مجموعه‌سازی مسئولیتی است که به طور غیرمستقیم منافع حاصل از مجموعه و در نتیجه میزان بهره‌وری مجموعه را تعیین می‌کند به خاطر همین منافع است که کتابخانه تأسیس می‌شود و پول و سایر امکانات صرف آن می‌گردد. سرمایه‌گذاری در مجموعه یک کتابخانه با فرض حصول این منافع صورت می‌گیرد و بازده سرمایه سطح سرمایه‌گذاری در مجموعه را توجیه می‌کند. مهارتی که مسئولین مجموعه‌سازی در انجام مسئولیت خود به کار می‌برند مشخص می‌کند که آیا چنین فرضی درست بوده است؟

نتیجه‌گیری

هر چند به طور کلی هزینه‌های کتابخانه به سه گروه منابع، کارکنان و تسهیلات کتابخانه اختصاص می‌یابد، هزینه کلی یا به صورت مستقیم در مجموعه‌ها یا به طور غیرمستقیم در نگهداری مجموعه‌ها صرف می‌گردد. نقش اساسی مجموعه‌ها در کتابخانه بدین معنی نیست که افزایش سرمایه‌گذاری در مجموعه همواره راه‌رسیدن به بهره‌وری بیشتر است. در رابطه با بهره‌وری، یک مجموعه بزرگ الزاماً یک مجموعه بهتر نیست. منابع کمتر ولی خوب گزیده شده تقریباً همیشه در

پژوهشگاه علوم یادداشتهای
 دانشگاه جامع علوم انسانی

- 1- Edelman
- 2- George Ticknor
- 3- Rutgers University
- 4- Mary Landgraf
- 5- Susan Brynteson
- 6- University of Delaware
- 7- Nancy Johann
- 8- Bridgeport
- 9- Connecticut

- 10- Bookstein
- 11- Broadus
- 12- Bookland
- 13- Schauer
- 14- Brynteson
- 15- Lancaster
- 16- Baltimore's Enoch Pratt Free Library
- 17- Anna Curry
- 18- James A. Ulmer